

RUSYA KISKACINDAKİ TÜRK DEVLETLERİNİN KİMLİK MÜCADELESİ

THE STRUGGLE FOR THE IDENTITY OF THE TURKISH STATES IN THE RUSSIAN GRAPPLE

Abdulvahap AKINCI*, Jafar JAFARLI**

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9973-1118

** Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, caferli18@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5777-7553

ÖZ

Binlerce yıllık Türk dünyasının ata yurdu konumunda olan Orta Asya zamanla Çarlık Rusyasının kontrolü altına girdi. Bağımsızlık yolunda ciddi mücadeleler verilmiş olsa da, SSCB'nin kuruluşu sonrasında, esaret daha ciddi bir boyuta erişti. Aynı şekilde Azerbaycan da bağımsızlığını uzun bir süre devam ettiremedi. Bu süreçte hayata geçirilen farklı politikalarla Müslüman Türklerin dini ve millî bağlarını kaybetmeleri sağlanmaya çalışıldı. Ruslaştırma politikaları sert bir şekilde hayata geçirildi. 70 yıl süren baskı ve sömürü döneminin arkasından SSCB'nin dağılması ile birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlığını kazandı.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığını kazandıktan sonra da Rusya'nın kontrolünden tamamen kurtulamadı. Uzun yıllar uygulanan politikalar sonucunda bu ülkeler hemen her yönüyle Rusya'ya bağımlı kılınmışlardır. Sovyetlerden sonra Türk devletleri direnmeye çalışıyor. Fakat, ekonomik ve/veya siyasi nedenlerden dolayı Rusya'ya yakınlaşmak zorunda kaldılar.

Türkiye'nin, Türk dünyası ile olan ilişkileri tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Orta Asya Türk devletleri ile Türkiye ilişkilerinin dünü ve bugünü irdelenerek bir gelecek perspektifi sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan'a özel bir yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan

Jel Kodları: L82, D72

ABSTRACT

Central Asia, which was the ancestor home of the Turkish world for thousands of years, came under the control of Tsarist Russia over time. Although serious struggles were made on the road to independence, after the foundation of the USSR, bondage reached a more serious dimension. Likewise, Azerbaijan could not maintain its independence for a long time. In this process, it was tried to ensure that Muslim Turks lose their religious and national ties with different policies implemented. Russification policies were implemented harshly. With the dissolution of the USSR after the 70-year period of oppression and exploitation, the Central Asian Turkish Republics also gained their independence.

After the Turkish Republics gained their independence, they could not completely escape the control of Russia. As a result of the policies implemented for many years, these countries were made dependent on Russia in almost all aspects. After the Soviets, the Turkish states tried to resist. However, they had to get closer to Russia for economic and / or political reasons.

Turkey's relations with Turkey have shown changes in world historical process. Especially in the post-independence period, relations with the Central Asian Turkish Republics were tried to be developed.

In this study, the relations between Turkey and Central Asia Turkish States then and now has attempted to present a future perspective. In this context, a special place is given to Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Turkmenistan

Jel Kodları: L82, D72

1. GİRİŞ

Orta Asya kavramının kullanımından önce, söz konusu bölgede Türkistan ve Turan (Maveraunnehir) kavramları kullanılmaktadır. Türkistan kavramı Turan kavramından daha fazla kullanılmıştır. Türkistan ve Turan isimlerinin kullanımı eski Türk tarihine kadar gitmektedir. İslam öncesi ve sonrası kullanılan bu isimler ile sadece bir toprak parçası değil, aynı zamanda söz konusu bölgede yaşayan insanların yaşam tarzından dünya görüşüne kadar geniş bir anlam taşımaktaydı. Türkistan dendiği zaman, Türk halklarının yaşamakta olduğu ülke anlaşılmaktaydı (Çalışkan, 2012: 88).

Uluslararası ilişkiler bağlamında geliştirilen birçok teori açısından önemli bir yere sahip olan Orta Asya, tarihin değişik dönemlerinde önemini ortaya koymuştur. “Kara Hakimiyeti Teorisi” dünyanın büyük imparatorluğunun Orta Asya’da kurulup dünyaya yayıldığı tezinden hareket etmektedir. Buna karşın “Deniz Hakimiyeti Teorisi” ise uzun yüzyıllar dünyanın en büyük deniz gücü konumunda olan Britanya İmparatorluğu’nun Orta Asya’yı ele geçirmek için büyük bir mücadele verdiğinden yola çıkarak, bu bölgenin dünyanın en önemli bölgelerinden biri olduğunu savunmaktadır. Son dönemlerde daha fazla değer kazanmış olan “Spykman’ın Teorisi”, ABD çıkarları açısından doğal kaynaklarının zenginliği dolayısıyla Orta Asya’nın önemi üzerinde durmakta ve bölgeyi dünyanın en önemli alanlarından görmektedir (Kafkasyalı, 2012: 17).

Orta Asya, Büyük Hun İmparatorluğu’nun kurulması ile birlikte uluslararası arenada önemli aktörlerden birisi olarak yer almaya

başladı. Daha sonraki süreçte kurulan Göktürk Devleti, Cengiz Han ve Timur İmparatorluğu ile dünya siyasetinin en önemli aktörü olarak işlev görmüştür. Orta Asya’da Türkler ve Moğollar temel aktörler konumunda olmakla birlikte, Çin de her zaman bu bölgede etkili olmuştur. Altın Orda Devleti’nin yıkılışından sonra ise Rusya bölgenin önemli bir aktörü olarak etkili olmaya başlamıştır (Nakip, 2012: 6).

Rusları kuzeyde Altın Orda devleti tutuyordu. Timur, Altın Orda devletine karşı bir çok sefer düzenledi. Bu seferler Altın Orda devletinin zayıflamasına ve parçalanmasına neden oldu. Bu parçalanmadan Kazan, Kırım, Astrahan, Nogay, Sibir hanlıkları kuruldu. Bununla birlikte Moskova knyazlığı bağımsızlığını kazandı. Daha sonra Moskova’da Çarlık Rusyası kuruldu. Hanlıklar arasında çeşitli anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmaktaydı. Bu anlaşmazlıktan Çarlık Rusyası çok iyi yararlandı. Tüm hanlıkları tek-tek ele geçirdi. Bu süreçte Rusya Orta Asya’ya kadar ilerlemiştir.

Rus Çarlığı, Türk hanlıklarını 19. yüzyılın başından itibaren işgal etmeye başladı. Aynı yüzyılın sonuna doğru Ural çevresini ve Orta Asya’yı kuşatan Rusya, Kafkasya’yı ve bu arada Azarbacan’ın kuzeyini ele geçirdi. 93 Harbi olarak adlandırılan 1877/78’de gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti yenik çıkınca ülkenin doğusu Erzurum’a kadar Rusya’nın kontrolüne girdi (Laçiner ve Bora, 1995: 116; Akıncı, 2013: 7).

Rus Çarlığı, işgal ettiği yerleri kendi bünyesinde eritmek istemiştir. Bu bağlamda 18. yüzyılda kontrol altına aldığı Kazak

Hanlıklarında, Hanlık makamlarına son vermiştir (Tacibayev, 2012: 184).

Daha sonra Rusya Azerbaycan ve Türkistan'ı ele geçirmek için harekete geçti. Azerbaycan jeopolitik açıdan çok önemli bir bölgedeydi. Tam bu dönemlerde Azerbaycan'da hanlıklar arası çatışmalar hüküm sürüyordu. Rusya, önce Azerbaycan'ı daha sonra da Türkistan'ı ele geçirdi.

Rus Çarlığı, Orta Asya'yı işgal etmekle yetinmemiş, her yönüyle dönüştürmek, yani asimile etmek istemiştir (Çalışkan, 2012: 90). Çalışkan'a göre (2012: 93), Rusya'da Müslümanların dini inançlarına dönük yaklaşımlar altı farklı dönem olarak irdelenebilir. İlk dönem 1917-1926 arasını kapsamaktadır. Bu dönemde dine karşı kararsız bir duruş sergilenilmiş ve ondan faydalanma yoluna gidilmiştir. İkinci dönem 1929'a kadar olan süreyi kapsıyor. Dine ve dini değerlere aynı zamanda dindarlara saldırı dönemi. 1929-1941 arasında tam sosyalizm diye adlandırılabilir bir dönemdir ve bu dönemde dine karşı baskı ve zulüm zirve yapmıştır. Dördüncü dönem, politikalarda gevşemenin yaşandığı, dini moral değer olarak dikkate alan ve ondan faydalanılmaya çalışıldığı süreçtir. 1955'e kadar devam eden bu dönemde din dinle kontrol edilmeye çalışılmıştır. 1962'ye kadar süren beşinci dönem, Kruşçev kampanyasını kapsamaktadır. Beşinci dönemde ise din artık sosyal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Dine kontrollü bir serbestlik dönemidir. SSCB dağılına kadar bu süreç devam etmiştir.

Bolşevik İhtilali sonrasında Türk aydınlarında bağımsızlık ümitleri canlanmıştı. Bolşeviklerle birlikte hareket edilerek onların bu noktada desteğini alabilecekleri yanlıgısına düştüler. 1918'den itibaren Rusya Federasyonu'nda ve 30 Aralık 1922 ile 27.10.1914 arası dönemde ise SSCB içinde "Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurulmuştu. Lakin Orta Asya Türklüğünün bir çatı altında toplanmasını kendi uzun vadeli çıkarlarına uygun görmeyen Bolşevikler, Türklerin siyasi birlikteliğini bölecek adımlar attılar.

Bölüp parçalayarak etkisizleştirmek amacıyla Orta Assya'da milli bölgeler oluşturuldu. Bu bölgelere otonomi vererek bu birlikteliğin bölünmesini sağladılar (Tacibayev, 2012: 191-192).

Bu çalışmada öncelikle SSCB döneminde Türk topluluklarını asimile etmeye dönük adımlar irdelenmiştir. Bağımsızlık süreci sonrasında Türk Devletlerinin kendi öz benliklerine dönmeye dönük adımlar atmaya başlamışlardır. Bu atılan adımların ne derecede etkili olduğu ve bu devletlerin Türkiye ile olan ilişkilerinin gelişim süreci irdelenerek bir gelecek perdppektifi sunulmaya çalışılmıştır.

2. SSCB'İN KURULUŞU VE STALİN DÖNEMİ

Sovyetler Birliği'nin kuruluşu, Viladimir İlyiç Lenin'in başkanlığında Bolşeviklerin 1917'de iktardı ele geçirmesiyle başlamıştır. Ekim devrimi olduğu zamanda Rusya Çarlığı birinci dünya savaşında itilaf devletlerinin yanında savaşıyordu. Bolşeviklerin devrimden sonra ilk önemli icraatı Birinci Dünya Savaşından Rusya'yı çekmesi oldu. Brest Litovsk anlaşması ile 1918'de savaştan çekilmiştir. Bu anlaşma sonucunda Rusya, Finlandiya, Litvanya, Polonya, Ukrayna, Batum, Kars ve Ardahan'dan çekilmek zorunda kalmıştır (Gürkan, 1964: 161).

2.1. Lenin Dönemi

Devrimden sonra Bolşevikler rakipleri ile mücadeleye başladılar. Rakipleri olan Meşrutiyetçiler, Demokratlar, Menşevik Partisi'nden Sosyalistler ve Enternasyonalciler monarşiyi tekrar kurmak isteyenlerle birlik olmaya başladılar. Ülkede iç savaş çıktı. Bunun üzerine Lenin, Kızıl Ordu'yu örgütledi. Silahlı Kuvvetler Halk Komiseri olan Lev Troçki cepheye giderek Beyazlara karşı mücadeleyi organize etti (Sadıgov, 2015-16: 167).

Her şeyde bir menfaat arayan büyük devletler Bolşevik İhtilali'nden de bir şeyler koparmaya çalışıyorlardı. Rusya'daki ekonomik etkinliklerini sürdürmek

istiyorlardı. Bundan dolayı kendi seçtikleri rejimi Devletin içine yerleştirmeye çalışmışlardı. Daha sonra eski rejimin imtiyazlıları arasında bulunan Kazaklar da ayaklanmaya başladılar. Bundan dolayı Bolşevikler 1917’de Çeka Örgütünü kurarak sistemli bir şekilde terör faaliyetlerine başlamışlardır (Özsoy, 2006: 166).

Monarşi isteyen gruba müttetikler çok fazla yardım yapıyordu. Buna rağmen kendi içlerindeki rekabetten dolayı yenilmişlerdir. Bolşevikler Çar II. Nikola ve ailesini katlettiler. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Almanya yenildi ve çökdü. Bunun üzerine Rusya, Brest Litovsk Antlaşmasını tanımadığını belirtti. Rusya, kaybedilen toprakları yeniden işgal etmeye başladı. Güneyde neredeyse kaybettiği tüm toprakları geri aldı. Azerbaycan ve tüm Türkistan’ı işgal etti. Kuzeyde ise Güneyde elde ettiği başarıyı elde edemedi. 1920’de Litvanya, Estonya, Letonya ve Finlandiya’nın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Bu tarihten sonra Moskova, ruslaştırma politikasını bırakarak dil ve kültürleri özerkliğini tanımaya başladı. Ülkenin ismi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak değiştirildi. Dil ve kültür özerkliği 1924 Anayasası ile tanınmaya başlandı (Gündüz, 2005: 3).

Aslında vad edilenler olmadı. Asimilasyonlar kaldığı yerden devam etti. Bolşevik İhtilali’nin ilk günlerinde, gizli planlarının ortaya çıkmasından endişelenen, Bolşeviklere Rusya dışında destek arayan Lenin, eşitlik ilkesi üzerinde durmuş, Rus Çarlığı döneminde esaret altında bulunan milletlere bağımsızlık vaadinde bulunmuştur. Fakat bu bağımsızlık vaatleri ve Çarlık Rusya’sını suçlama oyunları, sadece göz boyamak, vakit kazanmak için oynanmış, hiçbir zaman gerçeği yansıtmamıştır. Başlangıçta Sovyet Rusya’sı Çarlık Rusya’sının mirasını reddetmiş de aslında uygulamada bu hiç böyle olmamıştır. Kendini toparlamaya çalışan komünist Rusya vakit kaybetmeden Çarlık Rusya’nın asimilasyon politikasını kaldığı yerden uygulamaya devam etmiştir (Yakar, 2018: 308). Tarih ve değerleri ortak olan Orta Asya

Türk toplumları yavaş yavaş ayrıştırılmaya çalışıldı (Nakip, 2012: 6).

Sovyet Rusya’nın ekonomik ve politik alanlarda yürüttüğü asimilasyon politikası, kültürel alana da yansımıştı. Sovyet rejimi, ilk olarak tarihi köklere sahip milletin, bağımsızlığının temeli olan Azerbaycan Türkçesine karşı baskı uygulamaya başlamıştı. Rusça eğitim dili olarak zorunlu kılınmış, Azerbaycan halkının kendi kültürü ile olan bağları kopartılmaya çalışılmıştı. Ancak birçok Azerbaycan aydını Sovyet yönetiminin gerçek amacının farkına vararak buna karşı koymaya çalışmıştır (Yakar, 2008: 310).

Lenin tarafından uygulamaya konulan herkese eşit haklar anlayışının temel gayesi böl, parçala ve yönet anlayışına dayandığı söylenebilir. Görüntüde milli fakat özde sosyalist anlayış hayata geçirilmiştir (Karabulut, 2012: 65).

Lenin, 1922’de sağlık sorunları yaşamaya başladı. Bundan dolayı vasiyetname olarak kabul edilen ünlü notlarını yazdırdı. Lenin bu vasiyetnamede silah arkadaşlarının kötü ve iyi taraflarını yazmıştı. Lenin burda partinin ileri gelenlerinden olan Stalin ve Troçki arasında olan çatışmalara da yer verdi. Bunun çok tehlikeli olduğunu söyledi. 1922’de Komünist Parti Genel Sekreteri seçilen Stalin’in yetkilerinin daraltılması gerektiğini söylemişti. 1923’te Lenin hastalığından dolayı politikadan uzaklaşmak zorunda kaldı. 21 Ocak 1924’te öldü (Carr, 2007: 45). Böylece Lenin dönemi sona ermiş oldu.

2.2. Stalin dönemi

Lenin ölmeden önce ülkenin kolektif iktidar (troyka) tarafından yönetilmesini istiyordu. Lenin öldükten sonra bir süre böyle yönetildi. Birlik ve beraberlik yönünde bir çok demeçler verildi. Rekabetin ve çatışmanın olmadığına insanları inandırmaya çalışıyorlardı. Ancak başarılı olamadılar. En büyük rekabet Kızıl Ordu’nun önderi Lev Troçki ile Milliyetler Halk Komiseri Stalin arasında yaşanmaktaydı. Özellikle izlenecek

ekonomik politika konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktaydı (Özel, 2014: 109).

İlk büyük ayrılık 1923 yılında Troçki ile Stalin, Zinovyev ve Kamenev üçlüsü arasında çıktı. Ayrılık ve çatışmanın sebebi sanayileşmeydi. Troçki ve arkadaşları NEP (Yeni Ekonomi Politikası) politikasına karşı çıkıyorlardı. Bunlar sol muhalefeti oluşturuyorlardı. Lenin dönemindeki ekonomik politikanın belirlenmesinde etkili olan Buharin ısrarla NEP'i savunuyordu. Bunlarda sağ muhalefeti temsil ediyorlardı. Bu iki grup Stalin'e en çok muhalif olan gruplardı (Özsoy, 2006: 165).

Stalin 1924'te "tek ülkede sosyalizm" tezini benimsedi. Bunu yaparak Troçki'nin "kesintisiz devrim" tezine karşı çıktı. Bundan dolayı Zinovyev ve Kamenev ile arası bozuldu. Bu gelişmeler üzerine Stalin'in sağ muhalefetle arası düzelmeye başladı. Zinovyev ve Kamenev'de 1926'da Troçki'ye katıldılar. Troçki ve sol muhalefet önderleri 1927 sonlarında 15. Kongre'de anti-Sovyet tutumlarından dolayı partiden ihraç edildiler. 1928'de Zinovyev ve Kamenev pişman olunca partiye geri kabul edildiler. 1929'da Troçki ve taraftarları Kazakistan'a sürgüne yollandılar. Bundan sonra Stalin partinin ve ülkenin lideri konumuna geldi. Bu dönemde Stalin NEP politikasını terk etti. Buharin öncülüğündeki sağ muhalefet büyük tepki gösterdi (Özsoy, 2006: 167).

Stalin'in ekonomik programları daha da başarılı oluyordu. Bu da Stalin'in halk tarafından sevilmesine neden oldu. Bunun sonucu olarak hem sol muhalefet hem de sağ muhalefet büyük bir dönüşüme uğradı. Bu dönüşüm sonucunda sol ve sağ muhalefet birleşti. Stalin'i siyasetle alt edemediklerinden çeşitli sabotaj, suikast ve komplolarla iktidarı ele geçirmeye çalıştılar. Politbüro üyesi Kirov 1934'te suikasta uğradı. 1938'e kadarda bir çok komplo da ortaya çıkarıldı. Bu olaylara ismi karışan herkes ya öldürüldüler, ya da sürgün edildiler (Özsoy, 2006: 168).

1936'da yeni anayasa kabul edildi. Bu anayasada işçi ve köylülerin sosyalist devletinde sınıfsız toplumun sağlandığı

gereğesiyle ülkenin tüm yurtdışlarına oy hakkı tanındı. Bu dönemde Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın sınırları yeniden belirlendi (Gündüz, 2005: 5).

Bu dönemde hem Azerbaycan'dan, hem de Türkistan'dan bir çok yazar, şair ve siyasetçiler "vatana ihanet" suçlamasıyla ya idam ettiler, ya da Sibiryaya sürgüne gönderdiler. Sürgün edilenlerin hepsi Sibiryaya da ağır yaşam şartlarından dolayı orada vefat ettiler. Azerbaycan'da 1920'lerin başından başlayarak gelen bu acımasızca uygulamalar, 1950'lere kadar devam etti. Bu milletin içindeki istiklal aşkını, vatan sevgisini kırmak için 30 sene çalıştılar. Önce cumhuriyetin kurucularına, daha sonra da onlara destek veren kim varsa, hepsini teker teker safdışı bıraktılar. Çocuk, kadın demeden ya öldürdüler, ya işkence ettiler, ya da sürgüne yolladılar. Aralarında bir gece vakti yataklarından kaldırılarak götürülen ve bir daha haber alınamayanlarda vardı. Azerbaycanı seven kim varsa ya susacak, ya da ölecekti. Azerbaycan'da isimleri "repressiya qurbanları" olarak anılıyor.

Bu süreçte çeşitli kamplar kuruldu. Suçun türüne ve cezanın durumuna göre insanlar ya doğrudan öldürülüyor, ya hapsediliyor, ya da bu kamplara gönderiliyordu. 1937-1938 yılları arasında sayıları tam bilinmemekle birlikte sadece Azerbaycan'da 70-80 bin aydın: bilim adamı, yazar, sanatçı, öğretmen ve din adamı öldürülmüştür. Özellikle yabancı dil bilenler bu kıyımdan paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır. Kırgızistan'da ise kızıl terör kurbanlarının sayısı 40 binlere dayanmıştır. Bunlar hiç şüphesiz toplumu yönlendirici aydın sınıfına mensup insanlardır. Bunların arasında Kırgızların içinden yetişen ilk profesör olan Kasım Tıstanov başta olmak üzere, Abdükerim Orazbekov, Törekul Aytmatov, Bayalı Dıykanoviç İsaakeev, Murat Salihov gibi pek çok aydın vardır. (Dilek, 2019: 31).

Stalin dönemi totaliter diktatörlük dönemi idi. Herkes kolektif bir örgüte bağlıydı. Sanayi biraz daha geliştirilsin diye eğitimde mesleki ve teknik konular daha ağır

basıyordu. Eğitim politikaları da buna göre belirleniyordu. Kültürel faaliyetler parti teşkilatının hizmetine girmişti. Bundan dolayı kültür hayatı çok sınırlıydı. Bu dönemde sol kesime geri dönüş diplomatik alanda dışa kapanmaya neden olmuştu (Özsoy, 2006: 167).

3. SSCB’NİN ÇÖKÜŞÜ VE TÜRKİSTAN’IN BAĞIMSIZLIĞI

SSCB, çok büyük iş gücüne, çok fazla hammaddeye ve türlü-türlü doğal zenginliklere sahipti. Devlet baskısıyla tüm bu zenginlikleri sadece sanayileşmeye yönlendirdiler, diğer ekonomik ve sosyal yardımlar göz ardı edildi. 1936’dan 1950’ye kadar olan 14 yıllık dönemde işçilerin tatilsiz ve günde en az 12 saat çalıştırılmaları sayesinde süper güç haline gelmiştir. Fakat halkın direnişlerini katliamlarla bastırılmıştır. Bu baskılar ve kötü politikalar sayesinde Devlet çok kötü duruma düşmüştür. Bu kötü durumdan da çıkarılamamıştır (Özsoy, 2006: 168).

3.1. SSCB’nin çöküş nedenleri

Sovyetlerin sosyalist sisteminin çökmesinin tek nedeni dış etkiler değildir. En büyük nedeni kendi bünyesinde bulunan sorunlardır. Bu sorunlar teorik, ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve askeri olmak üzere beşeri hayatın bütün yönlerini ilgilendirmektedir. En büyük sorunlarından birisini de Stalin dönemindeki ekonomik atılımlar ortaya çıkarmıştır (İpek, 2015: 107).

En büyük sorunlardan birisi ruslaştırma politikasıdır. Stalin döneminden başlayarak ruslaştırma politikası kaldığı yerden devam etmiştir. Lakin ilk başlarda sanki her kültüre önem verileceği izlenimi verilmişti. Sonradan sinsi planları yavaş yavaş açığa çıktı. Hatta Stalin, Komünist Partisi’nin 10. Kongre’sinde: milliyetçiliğin ve şovenizmin, Komünizm için çok büyük bir tehlike arz ettiğini söylemiştir. O dönem bu düşünce çok büyük eleştiriye maruz kalmıştı. Bu kongrenin içinde bir de ulus sorununa değinmiştir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için bölgelerde taksimat

yapılması gerektiğini söylemiştir. Bu dönemden sonra da bunu gerçekleştirmiştir. 1936’da Rusya’nın kontrolünde yaşayan Türkler, farklılıkları dikkate alınmadan federe devletler olarak kuruldu (Şadıhanov, 2006: 2).

Enternasyonalizm ideolojisi, Sovyetler Birliği’nde bütün milletleri bir arada tutmak ve bölücüleri bertaraf etmek için kullanılan en önemli araçtı. Bu ideolojiyle farklı millete, tarihe, dine, dile sahip insanlardan bir sovyet insanı çıkarmaya çalışmışlardı. Ancak başarılı olamadılar (Şadıhanov, 2006: 2).

Bu ulus sorunu Kruşçev döneminde de ağırlaşmaya devam etti. En büyük rol Kruşçev’in kendisine aittir. Kruşçev’in emriyle Sovyetler Birliği’nde Ruslarla diğer halkların birleşmesi için Rus olmayan halkların kimliklerinin kaybettirilmesi ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda diğer halkların kimliklerini kaybedecekleriyle ilgili hiçbir şey yoktu. Aksine raporun ismi diğer halkların gelişimi ve yakınlaşması olarak belirlenmiştir. Ancak bu tamamen farklı anlaşılmış ve uygulanmıştır. Gürcistan, Ermenistan ve Baltık Cumhuriyetleri hariç geri kalan tüm Cumhuriyetler kiril alfabesine geçirilmeğe zorlanmıştır. Müslüman olan ve Türkçe konuşan kim varsa soyadlarının sonuna “ov” veya “ova” ve “ev” veya “eva” ekleri eklendi (Şadıhanov, 2006: 3).

Her ne kadar 19. yüzyıla kadar değişik Türkçe lehçeleri mevcut olmuş olsa da, ortak yazı dili olarak Orta Asya’da Çağatay Türkçesi bir taraftan ortak yazılı kaynakların oluşmasına ve diğer taraftan da zengin bir halk edebiyatının ortaya çıkmasını sağlamıştı. SSCB döneminde farklı lehçeler, ayrı birer dilmiş gibi lanse edildiler ve bu süreçle birlikte dilde ayrışmaların ortaya çıkmasına ve Türk topluluklarının sosyal bölünmelerine sebep oldu. Orta Asya’da Türkçenin zenginliğinin ve yapısının bozulması için büyük gayret sarf edilmiştir. Bu bağlamda alfabe değişikliği yapıldı ve Rusça mecburi hale getirildi. Sürecin sonunda Türk topluluklarının ciddi ölçüde

ayrışması sağlanmış oldu (Nakip, 2012: 6-7).

Milletlerin farklılıklarının ortadan kalkması Rus eğitim politikasının öncelikli amaçlarından biriydi. Söylemde ulusların kardeşliğinden söz edilmiş olsa da, eğitim politikaları ile Ruslaştırma ve sadece Rusça vasıtası ile farklılıkların ortadan kaldırılması amaçlanmış ve uygulamaya konulmuştur. İrk farklılığının ortadan kaldırılması, sınıf farklılıklarının ortadan kaldırılmasından daha öncelikli görülmüştür (Karabulut, 2012: 56-57).

Söylemde Türkçe lehçeler önemseniyor gibi gösterilmeye çalışılmış olsa da, bu lehçelerin öğretilmesi konusunda sonuç fiyaskodur. Rusça yükselen bir değer halini almıştı. Orta Asya Türkleri arasında Rusçayı anadili gibi iyi bilen Türklerin oranı %40'lara ulaşmıştı. Stalin görüntüde yerel dilleri önemsiyor ve yabancılara yerel dillere dönük kurslar açtırıyordu. Mesela Ruslara ve yabancılara Özbekçe öğretilmesi amacıyla kurslar açılmıştı. Özbekistanda yaklaşık 25 bin Avrupalı işçi mevcut olduğu halde, bu kurslara gidenlerin sayısı ancak 1700 kişiyi bulmaktaydı. Yabancıların büyük bir bölümünün Özbekçenin kendi işlerine yaramayacağını, bir vakit kaybı olduğunu düşünüyordu. Çünkü işletmelerin hemen tamamı Rusların kontrolündeydi ve kullanılan dil Rusçaydı. Rus öğretmenler yerel halkın dillerini küçümsüyor ve saygısız davranıyorlardı. Söz konusu dilleri öğretmeye karşı çıkıyorlardı (Karabulut, 2012: 68).

Onca yıl Kazakistan'da yoğun bir Ruslaştırma politikasının en önemli göstergelerinden biri ise, 1989'a gelindiğinde Kazakça bilen Kazakistan'da yaşayan Rusların oranının %1'in altında kalmasıdır (Karabulut: 2012: 67).

SSCB sadece 1948-1975 yılları arasında din karşıtı 923 kitap/broşürü Müslümanların dillerinde bastırılmıştır. Birçok kitapta ateizm ve komünizm propagandası yapılmaktaydı (Çalışkan, 2012: 108). Bu yolla Türkleri kendi öz benliklerinden uzaklaştırarak asimile etmek amaçlanmıştır.

3.2. Türkistan'ın Bağımsızlığı

Sovyetler Birliği'nde bir çok kişi halkların bağımsızlık düşüncelerini Stalin'in kırdığını düşünüyordu. Ancak Gorbaçov'un Perestroika ve Glastnost politikaları ile yeniden canlanmaya başladı. Glastnost politikasının uygulanmasıyla birlikte gizli kalmış tüm ulusal sorunlar yeniden ortaya çıktı. Bu sorunların bir çoğu kendisini çok şiddetli bir şekilde gösterdi. Devlet kadroları reformu kabul edememişti ve bu da federal sistemin daha da kötüye gitmesine neden oldu (İrge, 2005: 46).

1986'nın Aralık ayında Kazaklar ayaklandı. Ayaklanma Alma-Ata'da gerçekleşti. Ayaklanmanın sebebi, Kazakistan'ın başına Moskova tarafından bir Rusun atanmasıydı. Bu sorun Moskova ile diğer Cumhuriyetleri karşı karşıya getiren ilk büyük sorundu. Diğer büyük sorunlardan birisi ise 1987'de patlak veren Karabağ sorunuydu. Karabağ sorunu Rusya'nın Kafkasya'yı kaos ortamına sürükleyerek Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı elde tutması için ortaya attığı en büyük oyunuydu. Ancak son dönemlerde bu olay Sovyetlerin başına fena patladı. Her iki taraf topraklarını korumak için asker ve teçhizat toplamaya başladı. Belli süreden sonra elde ettikleri teçhizat ile bağımsızlık için çalışmaya başladılar (İrge, 2005: 47).

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunu Moskova çözemediği için giderek büyümeye başladı. Bununla da Moskova'ya olan güven sarsılmaya başladı. Hatta o kadar sarsıldı ki, yıllarca birlikte kardeş gibi yaşayan Gürcistan'da ayaklanmaya başladı. Kafkasya tamamen kaos içine sürüklenmeye başladı ve bu kaos ilk kez Rusların işine gelmiyordu (İrge, 2005: 48).

1989'ta ilk olarak Baltık ülkelerinde ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri Türkistan'a da sıçradı. Artık Sovyet Birliği yıkılmaya başlıyordu. Hangi tarafa baskı uygulayacağını şaşırılmıştı. Politbüro'nun beceriksizliği, yönetim kadrosunun reforma adaptasyon olamaması Birliğin giderek zayıflaması ve en nihayetinde çökmesine neden oldu (İrge, 2005: 49).

SSCB döneminde Türklere dönük uygulanan politikaların başında kolhozların kurulması, Ruslaştırma politikasının uygulamaya konulması, zenginlerin ellerinden mal varlıklarının alınması ve ateizm propagandası yapılması gelmekteydi. Söz konusu politikaya muhalefet eden ve karşı çıkanlar sürgünden idama kadar farklı şekillerde cezalandırılmışlardır. Bütün bu politikalara rağmen Türk kimliğini ortadan kaldırmayı Başaramadılar (Solak, 2017: 134).

Türk halklarının Ruslaştırılması ve Hıristiyanlaştırmasına dönük adımlar Rusya çarlığı dönemine kadar geri gitmektedir. Çar Nikolay'ın da katıldığı, 1906'da Saint Petersburg'da gerçekleştirilen misyonerlik toplantısında Türk halklarının Kiril alfabesini kullanmasını sağlama kararı alındı. Fakat söz konusu dönemde siyasi şartlar bu uygulamayı hayata geçirmeye fırsat vermedi. Kiril alfabesinin sadece resmi yazışmalarda ve basında kullanılmasına geçilmesi sağlandı. Türk halklarının alfabe ve dil birliği 1920'lere kadar devam etti. Kiril alfabesine geçilmesi 1940'dan başlayarak hayata geçirildi (Çalışkan, 2012: 89-90).

Çarlık döneminde yer isimlerini değiştirme yoluna gitti. Rus örf ve adetlerinin hayata geçirilmesi için büyük çabalar gösterildi. Bu amaca ulaşmak için İslam karşıtı çok sayıda kitap basılmıştır (Çalışkan, 2012: 90).

Orta Asya Cumhuriyetlerinde kültürel değişim kendini göstermektedir (Asalioğlu, 2012: 212). Bu kültürel değişim ve kimlik arayışı kendini ilk olarak edebiyat alanında göstermiştir. Yazarlar, şairler ve genel olarak aydınlar dilin ve tarihin önemini vurgulamaktadırlar. Geçmiş köklerin araştırılması, aydınların İslam ve Türklükle buluşmasının yolunu açmaktadır (Asalioğlu, 2012: 212-213).

Bağımsızlığını kazanan ülkelerden bir bölümünün (Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan) Latin alfabesine geçmiş olması, dil birliğinin tekrar oluşturulması açısından önemli bir adımdır. Buna rağmen bu ülkelerin ortak bir yazı dili oluşturma imkanları büyük ölçüde mümkün

görünmemektedir. Bunda farklı etkenler belirleyicidir. En önemli etken, Sosyetler döneminden miras kalan mikro milliyetçiliktir. Türk lehçelerine her geçen gün yenileri giren yabancı kelimeler, ortak dilin inşasını daha da zorlaştırmaktadır (Nakip, 2012: 7).

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in önderliğinde kurulan "Türk Akademisi" önemli bir adımdır. Akademinin dil konusunda adımlar atması önemli bir katkı sunacaktır (Nakip, 2012: 7-8).

Din konusu da Türk dünyasının birlikteliği açısından önemlidir ve üzerinde düşünülmesi gereken bir değerdir. Türk devletleri bağımsızlıklarını kazandıklarında, şehirlerde genellikle bir-iki cami veya mescit mevcuttu ve cemaatin tamamına yakını yaşlılardan oluşuyordu. Uzun süren SSCB sonrasında dini hassasiyetler oldukça zedelenmişti. Günümüzde ise farklı mimarileri yansıtan çok sayıda caminin inşaa edilmiş olduğu görülmektedir. Cemaatin çoğunluğunu artık gençler oluşturuyor. Kadınlar da artık camiye gitmektedirler. Fakat Orta asya Türk devletlerinin dine yaklaşımları çok net değildir. Bu devletlerde bazı kamu çalışanlarının ve yetkililerin her dindarı potansiyel "ekstremist" veya "vahhabist" olarak görmesi, buna karşın laikliğin dini engellemeye dönük bir uygulama olduğunun bir kesim tarafından düşünülmesi de ayrı bir sorun başlığıdır. Bu devletlerin dine karşı tutumlarının net olmaması bir yana, İslamın doğal seyri içerisinde halk arasında yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Din eğitimine gerekli önem verilmemektedir. Ne camilerde ne de milli eğitim müfredatında yeterli din eğitimi verilememektedir (Nakip, 2012: 9).

4. BAĞIMSIZLIKTAN SONRA KİMLİK ARAYIŞI VE RUSYA'NIN ETKİSİ

1991 yılına gelindiğinde SSCB boyunduruğundaki Türk Devletlerini bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlığını kazanan yeni Cumhuriyetler uluslararası arenada tanınmak için ciddi bir şekilde

mücadele ettiler. Her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, Rusya'nın tesiri altında kalmaya devam ettiler (Asalioğlu, 2012: 212).

Rusya, Orta Asya'yı kendi doğal nüfuz alanı olarak görmektedir. Kendi çıkarlarına yönelebilecek olası tehditler karşısında tampon bölge olarak görülmektedir. Zengin enerji kaynaklarının varlığı da dikkate alındığında Rusyanın bölgeyi kendi dış politikasının hayati bir boyutu olarak görmesi anlaşılır hale gelmektedir. Orta Asya ülkelerinin kendi aralarındaki sorunlar ve Rusya'ya dönük kaygıları dolayısıyla güvenlik yapılanmasında ABD etkisine zaman zaman girmelerine neden olmaktadır (Arı, 2010: 14).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kafkasya'da ve Türkistan'da bağımsız devletler kuruldu. Sovyetlerin mirasçısı da Rusya'ydı. Rusya Atlantikçilik politikası yerine Avrasyacılık politikasını gütmeye devam etti. Bundan dolayı BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) Cumhuriyetlerine daha çok ağırlık vermeye başladı. Bu da Rusya'nın "Yakın Çevre" politikası yürütmesine neden oldu (Canar, 2012: 23).

Sovyetler Birliğinden sonra Rusya Güney Kafkasya ve Türkistan'daki güç boşluğunu sadece kendisinin doldura bileceğini söyledi. Bundan dolayı 1993 yılında Sovyetler Birliği topraklarını Rusyanın "Yaşamsal Çıkar Alanı" olarak ilan etti. Bu politikayla Rusya Güney Kafkasya ve Türkistan'daki Amerika tehlikesini ortadan kaldırdı. Bununla birlikte bu bölgede tek güç olma yolunda büyük bir adım attı. Rusya bu Cumhuriyetlerle arasını iyi tutmak ve etkisi altına almak için her yolu denedi (Canar, 2012: 24).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hammadde bakımından zengin oldukları halde, bu ülkelerin ekonomisini sadece doğal kaynakların ihracatına dayandırmaları ekonomik kalkınma açısından doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Söz konusu Türk Cumhuriyetlerinde SSCB döneminden kalan sanayi alt yapısı hantal bir durumdadır ve çökmüştür. Bundan dolayı bu sanayi alt

yapısı ile rasyonel ve verimli bir üretim yapılması mümkün görünmemektedir.

Her ne kadar söz konusu ülkelerin çoğu yer altı ve yer üstü varlıkları bakımından zengin bir konumda ise kuşkusuz herhangi bir ülkenin ekonomisinin yalnızca ham madde ihracatına dayalı olması ekonomik model ve kalkınma bakımından yersiz hatta tehlikeli bir durumdur. Özellikle Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Özbekistan doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahiptir. Kazakistan, demir, çelik ve tahıl üretimi, Kırgızistan elektrik, Özbekistan altın ve pamuk üretimi, Tacikistan alüminyum üretimi açısından önem taşımaktadır (Karaağaçlı, 2013: 174).

Bağımsızlık sonrası dönemde Orta Asya Devletleri arasında bir rekabet söz konusuydu. Bu durum uluslararası politikak tercihlerine de yansımaktaydı. Mesela Türkmen Lider Saparmurat Türkmenbaşı, ülkesinin jeopolitik konumu, daimi tarafsızlık politikası ve zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması dolayısıyla, kısa zamanda Türkmenistan'ın uluslararası mali işlemler ve barışın inşası bağlamında bölgenin merkezi haline geleceğini savunuyordu. Kazakistan ve Özbekistan liderleri de, ülkelerinin nüfus, doğal kaynaklar ve askeri güçleri dolayısıyla bölgenin lideri olacağını savunuyorlardı (Efegil, 54-55).

Orta Asya'da ülkelerinde yaşayan Ruslar, bağımsızlık sonrasında bu ülkelerde yaşamaya ve statülerini korumaya devam etme yoluna gitmişlerdir. Rus nüfus söz konusu ülkeler üzerinde bir baskı aracı olarak da kullanılmaktadır (Arı, 2010: 20). Zamanla Rusların sayısı ciddi ölçüde azalmıştır.

Orta Asya ve Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra, bu ülkelerdeki İslam konusuna halklar, hükümetler, Müslüman ülkeler ve dini cemaatlerin yanında Rusya ve Batılı ülkeler de müdahale etmeye çalıştılar. Dil sadece bir iletişim dili olmanın ötesinde işlevler taşımaktadır. Ortak dili kullananlar zamanla ortak bir din dili meydana getirmektedirler. Orta Asya Türklüğünün kendi dillerinden

uzaklaştırılmış olmasının ne kadar ciddi sorunlar ortaya çıkardığı zamanla daha iyi görüldü. Bağımsızlık sonrası dönemde ateizmden İslam medeniyetine geçiş sancılı bir süreç olarak ortaya çıkmıştır (Çalışkan, 2012: 118).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde dine dönük iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerden Özbekistan ve Türkmenistan, kendine has bir din anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. Özbekistan, radikal dini yapıların ortaya çıkma ihtimalini ortaya koyarak dine karşı geniş kısıtlamalar hayata geçirdi. Hatta dine karşı tutumun SSCB dönemine kıyasla daha baskıcı olduğu söylenebilir. Otoriter sekülerizm politikası yoluyla İslami diriliş engellenmeye çalışıldı. 2011'e gelindiğinde Tacikistan ve Özbekistan'da 18 yaş altındaki bireylerin camiye gitmesi, öğrencilerin ramanazda teravih namazını kılmasının yasaklandığı yönünde basında haberler yer almıştır. Türkmenistan'da Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov her ne kadar İslam'ı reddetmese de, dini ibadet ve eğitimi aşırı derecede kısıtlama yoluna gitmiştir. Sadece şehir merkezlerindeki camilere gidilmesine izin verilmiştir. Kendisinin kaleme aldığı Ruhname ile Kur'an karışımı bir din amaçlamıştır. Türkmenistan ve Özbekistan tek tip insan inşa etmeye çalışmıştır. Diğer Türk Cumhuriyetlerinin dine karşı daha özgürlükçü bir anlayış benimsedikleri söylenebilir (Çalışkan, 2012: 118-119).

Din konusu Orta Asya ülkelerinde bir ikileme sebep olmaktadır. İslam, çevredeki Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmak açısından bir köprü, kültürel yapının önemli bir parçası ve ülkelerdeki bütünleşmenin bir aracı olarak çemsenmekle birlikte, insanların aşırı dini grupların etkisine girmesinden de kaygı duyulmaktadır. Böyle bir gelişme siyasal iktidarlar açısından bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Bölgede radikal olarak görülen iki hareket etkili olmuştur; Özbekistan İslam Hareketi ve Hizbul Tahrir. Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da etkili olan Hizbul Tahrir bölgede İslami esaslara dayanan yönetimlerin oluşması mücadelesini vermektedir. Örgüt şiddeti bir yöntem olarak

reddetmektedir. Bu durum, daha fazla sempati duyulmasına neden olmaktadır. Kırgızistan'da yapılan başkanlık seçiminde Hizbul Tahrir kendi adayını çıkarıp desteklemiş fakat başarılı olamamıştır (Arı, 2010: 31-32).

Tahir Yoldaşev ve Cuma Namangani isimli iki Özbek tarafından 1999'da Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) kurulmuştur. Diğer radikal yapılardan da destek alan ÖİH'nin temel amacı İslam Kerimov yönetimini devirmektir. Örgüt üyeleri henüz ÖİH kurulmadığı dönemde Tacikistan'da yaşanan iç savaşta Tacik Birleşik Muhalefeti'nin yanında savaşa müdahil olmuştur. Bu durum örgütün faaliyet alanının Özbekistanla sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır. ÖİH 1999'da Taşkent ve Kırgızistan'ın güneyinde eylemlerde bulunmuştur. Yine aynı şekilde 2000 yılında Özbekistan ve Kırgızistan'da büyük çaplı eylemlerde bulunmuştur. 2004'de Özbekistan'da gerçekleştirdiği bombalı eylemler yoluyla tasınırlılığını arttırmış ve yeni üyeler kazanmaya çalışmıştır. Etkisini Orta Asya genelinde arttıran ÖİH, Tahir Yoldaşev liderliğinde Orta Asya İslami Hareketi'nin kurulmasını sağlamıştır (Arı, 2010: 32-33).

Bu ülkelerde halkın en temel sorunlarından biri de din hizmetleri ve eğitimindeki yetersizliktir. Bağımsızlıktan hemen sonraki dönemlerde din eğitime karşı çekimsiz bir tutum sergilenmiştir. Lakin ilerleyen yıllarda orta okul ve liselerde din dersleri müfredeta eklenmiştir. Yine bu bağlamda üniversitelerde dini eğitim veren bölümler de açılmaya başlanmıştır. Din eğitiminin bazı temel sıkıntıları mevcuttur. Bu sıkıntıların belki de en önemlileri imamların ve din dersi öğretmenlerinin yetersiz olmasıdır. Özbekistan dışındaki Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde dini hizmetler, diğer ülkelerden alınan desteklerle yürütülmüştür. Bu süreç çok sağlıklı işlememiştir. Farklı ülkelerden gelen dini hizmet sunan gruplar arasında rekabet ve ideolojik suçlamalar ortaya çıktı. Her ne kadar, ülkeler kendi yetiştirdikleri elemanlarla din hizmetlerini yürütmek isteseler de, bu konuda yetersiz durumdadır.

Bu ülkelerdeki yeterli din aliminin olmamasının yanında önemli bir dini cehaletin olmasıdır. Bu ülkeye diğer Müslüman ülkelerden gelen dini gruplar ile halk bir süre sonra sessiz bir çatışma içerisine girdiler. Bunun temel nedeni, dışarıdan gelen bu grupların bu toplumların uzun yüzyıllarca oluşmuş geleneklerini küçümsemeleri ve sert bir şekilde eleştirmeleridir. Mesela, geleneksel müzik ve folklorun bu dini gruplarca din dışı görülmesine tepki gösteriliyor (Çalışkan, 2012: 120).

Bağımsızlık sonrasında şeklen de olsa demokratik kurumların çoğusunun bu ülkelerde oluşturulduğu görülmektedir. Lakin demokrasinin kurumsallaşmasının zamanla gerçekleşmesi mümkün olabilecektir (Arı, 2010: 13).

Bölgede ilişkilerin derinleştirilmesi ve işbirliği imkanlarının geliştirilmesinin önünde çok ciddi engeller mevcuttur. Ülkeler arsında etnik, sınır ve su sorunları söz konusu bölgede arzu edilen dostluğun oluşmasının önündeki en önemli engellerdir. Bu sorunların mevcudiyeti dolayısıyla işbirliği girişimleri arzu edilen sonuçlara ulaşamamaktadır. Bölgedeki mevcut istikrarsızlık faktörleri dolayısıyla, bölge ülkeleri güvenlik kaygılarını gidermek amaçlı girişimlerde bulunmaktadırlar. Ortak dış politika geliştirmeleri de mümkün olamamakta. Bu durum bölge ülkelerini hem Rusya hem de Batılı güçlere daha açık hale getiriyor (Arı, 2010: 14).

4.1. Azerbaycan

Azerbaycan, nüfus olarak büyük ölçüde homojendir. Nüfusun %93'ü Azeri Türkü, %3.2'si ise Dağıstanlılardan oluşmaktadır. 1959'da nüfusun %13.6'sı Rus, %12'si ise Ermeniydi. Fakat yıllar içerisinde sayıları hızla azaldı. 2009'da Ruslar %1.61, Ermeniler ise %0.09 oranına kadar düştü (İşyar, 2010: 67).

Bağımsızlığın ilk yıllarında yönetimin başında Ayaz Mutellibov vardı. Rusya'ya çok yakındı. Karabağ'da toprak kaybedince istifa etmek zorunda kaldı. Daha sonra başa Ebülfez Aliyev (Elçibey) geldi. Demokratik

seçimlerle başa gelen ilk cumhurbaşkanıydı. Türk milliyetçisi olması hasebiyle Türkiye'ye çok yakındı. Bununla birlikte Rusya ve İran'a karşı çok uzaktı. Hatta İran sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan olarak bilinen toprakları Azerbaycan'a katma isteği bulunuyordu. Ancak isteklerini gerçekleştirmeden darbe yoluyla indirildi. Başa geçen Haydar Aliyev denge politikası uyguluyordu. Herkese eşit mesafede duruyordu. 2000'lerin başından itibaren Türkiye ile ilişkilerini sıklaştırmaya başladı (Canar, 2012: 20; Sarıahmetoğlu ve Yeşilot, 2017: 9).

Rusya Azerbaycan'ı etkisi altına almak için Dağlık Karabağ sorununu kullandı. Bu sorun yirminci asrın başlarından bu yana devam eden bir sorundur. Sovyetler Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Azerbaycan'da bazı toprakları koparıp Ermenistan'a bağlamıştır. Gelecekte de aynı şeyi Karabağ'a yapmak için buraya Ermenileri göç ettirmiştir. Bundan dolayı 80'lerin sonunda Karabağ'da Ermeni nüfus daha fazlaydı. Ermenistan'da bunu kullanarak Karabağ'da hak iddaa etmeye başladı. Bu çatışmalar büyük bir savaşa dönüştü. Sovyet yönetimi bunu kullanamadı. Ancak Rusya yönetimi bunu çok iyi kullanmayı başardı (Canar, 2012: 25).

Elçibey milliyetçi bir politika yürütmektedir. Rusya ile olan ilişkileri sonlandırmak, Kuzet İran'da yaşamakta olan 20 milyon Azeri Türkü ile Azerbaycan çatısı altında bütünleşmek, başta Türkiye olmak üzere ABD ve diğer Batılı ülkelerle ilişkileri geliştirmek istiyordu (Sarıahmetoğlu ve Yeşilot, 2017: 13-14).

Bundan dolayı hem Rusya'nın, hem de İran'ın tepkisini çekmekteydi. Bu da ona pahalıya patladı. Ebülfez Elçibey darbeye indirildi. Onun yerine Haydar Aliyev devlet başkanı olarak seçildi. Haydar Aliyev daha çok denge politikası uygulamaya çalışıyordu. Bundan dolayı Rusyanın istediği bazı konuları kabul etti. Bundan sonra Rusya Ermenistan'a baskı yaparak ateşkes elde etti (Canar, 2012: 20).

Yeltsin döneminde Rusya BDT üyeleriyle ilişkileri geliştirmeye çalıştı. BDT'nin

lideriymiş gibi bir tutumda bulunuyordu. Ancak bu ilişkiler sadece Ermenistan ile sınırlı kaldı. Çünkü Azerbaycan ve Gürcistan GUAM çatısı altında ilişkiler kurmaya başladı. Bundan dolayı Rusya BDT çerçevesinde değilde her ülke için ayrı ilişki kurmaya başladı (Canar, 2012: 26).

Rusya ile Azerbaycan arasındaki bir diğer sorun ise Hazarın kullanılmasıyla ilgiliydi. Rusya ve İran'a göre Hazar deniz değil, göldü. Bir göl olduğundan dolayı deniz kurallarının uygulanmaması gerektiğini savunuyorlardı. İran, Azerbaycan'ın petrol alanında rakip olacağını düşündüğü için bu kararı destekliyordu. Kısacası İran ve Rusya Hazar Denizi'ni ortak bir mal gibi kullanmak istiyorlardı. Azerbaycan ise bağımsız bir şekilde bireysel olarak kullanmak istiyordu (Çolakoğlu, 1996: 109).

Azerbaycanın bir başka isteği ise Hazara "açık deniz" statusü verilerek, deniz kurallarının uygulanmasını istiyordu. Bu kurallara göre Azerbaycan Hazar'da 12 millik karasularına, 200 millik kıta sahanlığına sahip olacaktı. Bu 200 millik kıta sahanlığı Azerbaycan'ın Hazar'daki ekonomik alanı olacaktı (Çolakoğlu, 1996: 109).

ABD ile ilişkiler de çok sıkıntılı yürümüştür. Ermenistan ile olan çatışmada ABD, Ermenistan'ın yanında yer almıştır. 1992'nin Ekim ayında kabul edilen "Özgürlükleri Destekleme Yasası"na ek 9074 sayılı kanun ABD tarafından kabul edildi ve Azerbaycan'a yardım, Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağlandı (Sariahmetoğlu ve Yeşilot, 2017: 9).

4.2. Kazakistan

Kazakistan Türkistan'ın en büyük ve en zengin ülkesidir. Rusya ile büyük bir sınır komşuluğu vardır. Nüfusunun büyük çoğunluğu da Ruslarda oluşuyordu. Bundan dolayı ülkede en çok konuşlan ikinci dil rusçaydı. Kazakistan'da Rusların fazla olmasının sebebi Çar Rusya'sı döneminde Rus köylülerinin toprak sahibi olmasına da izin verilmiyordu. Bundan dolayı köylüler Türkistan'a göç etmişlerdi. Rusların

Kazakistan'da ağırlıkları daha fazla olmuştu (Ölçekçi, 1996: 56).

Bağımsızlık döneminde Kazakistan'ın nüfusunun %39'u Kazak iken, %38'i de Rustu. Nüfus yapısındaki sorunlu durum nedeniyle ülkede farklı uygulamalar hayata geçirildi. Kazaklar, diğer etnik gruplar üzerinde kontrol sağlamaya çalıştılar. Ülkede Kazak kültürünü etkin kılma mücadelesi vermeye başladılar. Başkent Almatı Kırgızistan sınırı yakınındaydı. 1998'de başkent ülkenin kuzeyinde bulunan ve Rus nüfusunun yoğun olduğu Astana'ya taşınması, yine bu çerçevede değerlendirilmelidir (Arı, 2010: 18).

Kazakistan'da yaşayan yaklaşık iki milyon Slav kökenli halk, ülkeyi terketmiştir. Bunun yanında başka ülkelerdeki Kazakların ülkeye dönmesi teşvik edilmiştir. Bu bağlamda 1 milyon civarında Kazak, ülkesine geri dönmüştür. 2009 nüfus sayımına göre Kazakların nüfus içindeki payı %67'ye çıkmış oldu (Kara, 2017: 79).

Kazakistan, geniş toprakları, zengin doğal kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Krom, kurşun, uranyum ve çinko rezervlerinde dünya ikincisi, bakır ve mangal da dünya üçüncüsü, Demir, kömür ve altın rezervleri bakımından ilk on ülke içinde, petrol, doğalgaz ve altın rezervleri bakımından ilk yirmi devlet içinde yer almaktadır (Kara, 2017: 74).

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev bağımsızlıktan sonra her kese aynı mesafeyle yaklaşma politikası uyguluyordu. Hiçbir ülkeye ayrıcalık tanımıyordu. Bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan nüfusunun %37'si Ruslardan oluşuyordu. İlk başlarda Rusya'nın etkisinde çok fazla kalacağı düşünülüyordu. Ancak Ruslarla çok uzak mesafede durdu. İlişkiler sıkıntılı dönemlerden geçti. Ancak konum itibarıyla birbirine muhtaçlardı (Kamalov, 2011: 24).

Rusya ekonomik sıkıntılarla boğuştuğu için Kazakistan'a ne yatırım, ne de ki yardım yapa biliyordu. Türkiye, ABD ve Avrupa bu konuda daha hızlı adımlar atmışlardı. Rusya o kadar kötü durumdaydı ki, hatta

Kazakistan'da bulunan Baykonur uzay üssünün bile kirasını ödeyemiyordu (Kamalov, 2011: 24). Buna karşı Kazakistan yüklü miktarda yabancı sermaye çekmiştir. Bağımsızlıktan 2014'e kadar Kazakistan yaklaşık 238 milyar dolar doğrudan yatırım almıştır (Kara, 2017: 75).

Rusya ile Kazakistan arasındaki en büyük sıkıntılardan birisi de Hazar'ın hangi statüde değerlendirileceğiyle ilgiliydi. 1998'e kadar Kazakistan Azerbaycan ile aynı görüşleri benimsiyordu. Azerbaycan'la Kazakistan arasındaki tek fark Azerbaycan Hazar'ın tümüne bireysel olarak kullanılmasını istiyordu. Bunun aksine Kazakistan deniz yataklarının ortak bir şekilde kullanılmasını, deniz sularının ise bireysel bir şekilde kullanılmasını istiyordu (Çolakoğlu, 1996: 111).

Vladimir Putin seçildikten sonra Türkistan'a büyük önem vermeye başladı. Bundan dolayı da Kazakistan'la da ilişkileri geliştirmek istiyordu. Fakat, bağımsızlıktan sonra Kazakistan ve Özbekistan Orta Asya'nın lideri olmak için rekabet girmişlerdi. Rusya ilk ziyareti Özbekistan'a da yaptı. Bu da Kazakistan'la ilişkilerin daha da kötü olmasına neden oldu. Putin'in böyle yapmasının sebebi Kazakistan'ın Batı ile işbirliğinin artmasından dolayı olmuştu (Kamalov, 2011: 33).

1989'da imzalanan ve 1990'da yürürlüğe giren bağımsızlık ilanı metninde, Kazakça'nın resmi yazışmalarda ve eğitim dili olarak kullanılması zorunluluğu getirilmiştir. Kazak milli uyanışının başlangıcı olarak bu karar görülebilir (Asalioğlu, 2012: 212). 1995'de Anayasaya konulan bir maddeyle, devlet başkanının iyi bir şekilde Kazakça bilmesi zorunluluğu getirilmiştir (Kara, 2017: 81).

Kazak aydınları, Türklerin en eski vatanı olan bir coğrafyaya sahip olmak ve bu kültürü devam ettirmekten büyük memnuniyet duymaktadırlar. Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi'lerinde Türk dünyası ile ilgili birleştirici kurumsal yapıların kurulması taleplerine Kazakistan'ın eski devlet başkanı Nursultan Nazarbayev'den gelmiş olması

şayırtıcı değildir. Bu kurumsal yapılar "Türk Konseyi", "Türk Akademisi", "Türk Aksakallar Konseyi" ve "TürkPA"dır (Kara, 2017: 84).

4.3. Kırgızistan

Kırgızistan 1990'da yaptığı yasal düzenleme ile Kırgızca'yı ülkenin resmi dili olarak ilan etti. Ülke nüfusunun %22'sini oluşturan Ruslar bu karara tepki gösterdiler. Bir tepki olarak ülkeden göç edenler de oldu. Bu huzursuzluğun devam etmesinden dolayı 1996'da Anayasa'da değişikliğe gidilerek, Kırgızca'nın yanında Rusça da ülkenin ikinci resmi dili olarak ilan edildi. Orta Asya Cumhuriyetlerinde Rusçayı resmi dil olarak tek kabul eden Orta Asya ülkesi oldu. Buna rağmen 2010'a gelindiğinde Rusların oranı %12'ye düşmüş oldu (Arı, 2010: 19-20).

Bağımsızlık sonrasında Kırgızistan'ın en fazla önem verdiği konuların başında dil politikası gelmektedir. İlk devlet başkanı Askar Akayev, günlük hayatta ve resmi yazışmalarda Kırgızca'nın kullanılmasını çok önemsemiştir. Bu bağlamda bütün okullarda Kırgızca zorunlu ders olarak okutulmaya başlandı. Yerleşim yerlerinin Rusça olan isimleri Kırgızca ile değiştirildi. Devlet başkanlığına aday olabilmek için Kırgızca bilme zorunluluğu getirildi. Söz konusu politikalar Bakiyev ve Atambayev'in başkanlığı döneminde de devam etti ve olumlu sonuçlar elde edildi. Bu sonuçlar arzu edilen noktanın uzağındadır. Bunda her şeyden önce Kiril Alfabesinin kullanılmaya devam etmesinin önemli bir etkisi vardır. Kırgızca noktasında konuya olumsuz etki eden faktörlerden biri de, Rusya ile iyi ilişki kurma düşüncesiyle resmi dil olarak Rusça'nın da kabul edilmesi gelmektedir. Çok sayıda Kırgız gencinin Rusya'da çalışması, gençlerin Rusça öğrenmesini zorunlu kılıyor. Kırgız aydınları, daha geniş kitleler tarafından okunabilmek için eserlerini Rusça yazmalarının yanında yüksek eğitimde Rusçanın etkin olarak kullanılmasını da olumsuz etki yapmaktadır (Solak, 2017: 148).

Bu süreçte Kırgızların nüfus içerisindeki payı artmış (%65) olmakla beraber, ülkede ağırlıklı olarak Oş ve Celalabad bölgelerinde

yaşayan Özbeklerin oranı da artmıştır. Özbekler, Özbekçenin de resmi dil olarak kabul edilmesi ve haklarının artırılması için taleplerini dillendirmişlerdir. Özbekler yaptıkları protesto gösterileri ile durumu protesto etmişlerdir. Kırgızistan'da 2004'de Kırgızca'nın daha fazla kullanılmasının sağlanmasına dönük bir kanun çıkarıldı. Kendilerinin asimile edilmek istendiğini düşünen Özbekler, bu duruma tepki gösterdiler. 2010'da etnik çatışmalar çıktı ve yüzlerce insan öldü. Bu gelişmeler, ülkede etnik farklılıkların bir istikrarsızlık gerekçesi olarak varlığını sürdüreceğini göstermektedir (Arı, 2010: 21).

Kırgızistan'da tarih ve edebiyat kitapları, milli kimliği öne çıkaracak şekilde yeniden kaleme alındı. Manas Destanı adeta Bağımsız Kırgızistan'ın en önemli sembolü haline geldi (Solak, 2017: 148-149).

Kırgızistan doğal zenginlikler açısından çok zayıf bir ülkedir. Bundan dolayı bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren Rusya'ya yakın olmak zorunda kalmıştır. Dış yatırımcılar Kırgızistan'a fazla ilgi göstermedikleri için Rusya dışındaki ülkelerle çok fazla ilişkiye giremedi. Rusya açısından da çok fazla öneme sahip olmadığı için 1999'a kadar ilişkiler pek kuvvetli değildi. Ancak Putin'le birlikte ilişkiler kuvvetlenmeye başladı. Rusya Türkistan'ı hep kontrolü altında tutmak istediği için büyük küçük demeden ilişkilerini kuvvetlendirmiştir (Kamalov, 2011: 25).

Kırgızistan doğal kaynaklar açısından zayıf bir ülke olduğu için Rusya'yı kendisine hami olarak seçmişti. Devrime kadar Başkan Akayev Rusya'ya yakın olmaya çalıştı. Devrimden sonra başa gelen Bakiyev'de Akayev'den çokda farklı bir politika uygulamadı. Rusya'nın tarafında ilerlemeye devam etti. Hatta Rusya'nın her alanda en yakın müttefiki haline gelmişti. Bununla Kırgızistan hem ekonomik, hem de siyasi açıdan Rusya'dan bağımlı hale geldi (Kamalov, 2011: 32).

4.4. Türkmenistan

Türkmenistan bağımsızlıktan hemen sonra Rusya'yla ilişkileri kuvvetlendirmek

istiyordu. Bundan dolayı da Rusya'ya çok yakınlaşmıştı. Ancak bloklaşmadan kaçınmak için, Rusya'ya mesafeli davranmaya başladı. Birleşmiş Milletler 1995'te Türkmenistan'a tarafsızlık statüsünü verdi. Ancak Rusya'ya göre Türkmenistan doğal kaynaklar açısından büyük bir rakipti. Bundan dolayı tranzit yollar konusunda kendisine bağımlı yaptı. Türkmenistan'ın kendi alt yapısı zayıf olduğundan dolayı, Doğal gazı Rusya'nın borularıyla Avrupa'ya taşımak zorunda kalmıştır. Rusya'nın ağır şartlarını kabul etmiştir. Türkmenistan Rusya'nın Türkistan'da en avantajlı olduğu ülkedir (Kamalov, 2011: 26).

Türkmenistan Hazar'ın statüsünün değerlendirilmesinde de Rusya'nın tarafını tutmuştu. Aslında uzun bir süre bu konuda fikri belirsizdi. Daha sonra Rusya ve İran gibi bir tutuma girdi. Bu tutum Azerbaycan ile ilişkilerinin kötüleşmesine neden oldu. Hatta Azerbaycan'ın "Azeri" ve "Çıraq" petrol sahalarının ismini değiştirmişti. Bu anlaşmazlık iki ülke arasında büyük sıkıntılar çıkmasına neden oldu (Çolakoğlu, 1996: 113).

Türkmenistan hükümeti Ruslara karşı bir ambargo uyguluyordu. Bundan dolayı Rus vatandaşlar ülkeden göç ediyorlardı. İkili vatandaşlar tercih yapması gerekiyordu. Rusya'yı seçenler Türkmenistan'dan deport ediliyordu. Bununla birlikte ülkedeki tüm rusca okullar kapatıldı. Rus televizyon kanalları yayından kaldırıldı. Eğitim dili sadece Türkmen dilinde veriliyordu. Rus üniversitelerinin diplomaları ülkede kabul görmüyordu. Bu Rusya ile Türkmenistan arasındaki sıkıntıları artırıyordu (Kamalov, 2011: 58).

4.5. Özbekistan

Özbekistan bağımsızlığını kazandığı dönemde başken Taşkent'te büyük bölümü Ruslardan oluşan farklı etnik kökenden nüfus yaşamaktaydı. Özbekler başkentte hem etkinlik hem de nüfus bakımından geride kalmışlardı. Zaman içerisinde durum değişmiş ve Özbekler çoğunluk haline gelmiş olsalar da, şehirde hala Rus kültürel etkisi büyük ölçüde devam etmektedir

(Kanlıdere, 2017: 153). 1989'da Özbekler nüfusun %71.4'ünü, Ruslar ise %8.3'ünü oluşturuyorlarken günümüzde bu oran %80 ve %4 civarındadır (Kanlıdere, 2017: 154).

Bağımsızlık sonrasında milliyetçi ve İslami hareketler etkili olmaya başladı. 7 Mart 1992'de Taşkent'te "Türkistan Kongresi" düzenlendi. Bu kongreye Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden de katılımcılar oldu (Kanlıdere, 2017: 156).

Yeni bağımsızlığını kazanan devlet, tarih ders kitaplarını yeni duruma uyumlu şekilde yeniden yazma yoluna gitti. Komünist ideolojinin etkisinden arınmış bir şekilde yazılmış olsa da, Rus tarih yazımından tam bir kopuş sağlanamadı. Sosyet eğitim sisteminde yetişmiş olan kitapların yazarlarının, böyle bir kopuş gerçekleştirmesi pek mümkün olamamıştı. Tarih des kitaplarında içerik olarak ciddi değişiklikler yapıldı. Rusları inceltmeyecek bir tarzda Rus İşgali ve Stalin zulmünden bahsedilmekte ve eleştirilmekteydi. Sosyet döneminde olumsuz görülen ceditçilere bu kitaplarda Türkistanın uyanışı mücadelesini veren kahramanlar olarak geniş yer verilmiştir. Ruslar tarafından İngiliz ajanı olarak suçlanan Enver Paşa yeni kitaplarda Buhara'dan Kızıl Ordu'nun çıkarılması ve bağımsızlığın elde edilmesi için mücadele etmiş olan bir Korbaşı (Basmacı) liderlerden biri olarak bahsediliyordu (Kanlıdere, 2017: 174).

İslam Kerimov bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'dan uzak durmağa çalışmıştır. Hatta Rus üssünün yerleşmesine karşı çıkmıştır. ABD ile çok iyi ilişkilere sahipti. Özbekistan topraklarında Amerikan askeri üssü açılmasına müsaade etmiştir. Ancak Putin döneminde bu durum tamamen değişmiştir ve şuan Rusya'nın Orta Asya'daki en önemli müttefiklerinden birisidir (Kamalov, 2011: 27).

Özbekistan Türkistan'da en güçlü devletlerden birisidir. Bundan dolayı Kazakistan'la rekabete girmişti. Bundan dolayı Özbekistan GUAM'a girmeye karar verir. 1999 yılında bu örgüte girerek Batı dünyası ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. GUAM'ın içerisinde Gürcistan, Ukrayna,

Azerbaycan, Moldova yer almaktaydı. Bu örgüte girmekle Özbekistan müttefik sayısını artırmıştı. Ne kadarda örgüt Rusya'ya karşı kurulmadı diye bildirilsede yaptıkları işler bunu tam aksini göstermekteydi. Özbekistan GUAM'a üye olarak Rusya'nın Türkistan'daki tek güç olma ve "yakın çevre" politikasının başarısız olmasına neden oldu.

İslam Kerimov Rusya'ya karşı bir tutuma sahipti. Bu tutuma Putin'le beraber değişti. Radikal grupların Özbekistan'da artmasından dolayı Kerimov yönünü Rusya'ya çevirdi. Bu örgütlerden ancak Rusya'nın yardımıyla kurtulabileceğini düşünüyordu. Bununla birlikte "Andican" olaylarını yönetim kanlı bir şekilde yatırmıştır. Bundan dolayı ABD ve Batı ile ilişkilerini askıya aldı. Bundan sonraki dönem Rusya ile ilişkiler giderek artmaya başlamıştır.

5. TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Osmanlı Devleti uzun yüzyıllar boyunca Orta Asya ve Ural Bölgesi Türklerinden kopuk bir şekilde varlığını sürdürdü. Söz konusu bölgeye ile olan ilişkinin ilgisizlik ile açık düşmanlığa kadar varan bir çerçevede değişiklikler göstermiştir. Orta Asya, Ural ve Kafkasya Türklüğü ile bir birliktelik oluşturma düşüncesi 19. yüzyılın sonlarından başlayarak, pantürkist yaklaşım ve hayaller çerçevesinde kendine yer bulmaya başladı. Bu birliktelik kurmaya dönük düşünceler aynı dönemlerde Orta Asya, Ural ve Kafkasya'da da kendini göstermiştir (Laçiner ve Bora, 1995: 115; Akıncı ve Aydın, 2019: 147). Pantürkist hareketin önde gelen ismi, bir Kırım Tatarı olan İsmail Gaspralı'ydı (Kohn, 1928: 189).

Çarlık rejiminin kendi yönetimi altındaki bölgelerdeki Türkleri Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için baskıcı yöntemleri hayata geçirdi. Bu yaklaşım Türkler'de milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasında etkili oldu. Türk milliyetçilerinin bir bölümü Rus zulmünden kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığındılar ve Türkçülüğü yaymaya başladılar (İnalçık, 2002: 27-28). Bu sayede Türkiye

Türkleri ile Orta Asya Türklerinin kaynaşması ve ortak hayaller kurması mümkün olabildi.

Türkçüler açısından pantürkizmin önündeki en büyük engel Rus çarlığıydı. Batılı devletler ile Rusya arasının kötü olmasından dolayı, antürkist amaca ulaşılması için Batılı devletlerden destek alınabileceği ümidini taşıyorlardı (Jäschke 1941: 4; Copeaux 1998: 26; Güvenç 1994: 32; Steinbach 1992: 821).

Azerbaycan ve Türkistan 21. yüzyılda ne kadar bağımsız gözüksede fiilen Rusya'dan bağımlıdır. Bağımsızlıklarını elde ettikleri zaman hür ve bağımsız bir siyaset uygulamak için her ülke kendi çapında işler yapmaya çalıştılar. Bazı ülkelerin liderlerine darbe yapıldı, bazıları ise mücbir sebeplerden dolayı Rusya'nın etkisi altına grimek zorunda kaldılar. Özellikle de Putin dönemi Rusya için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Putin'e kadar Azerbaycan ve Türkistan ile Rusya'nın arası çok kötüydü. Fakat Putin geldikten sonra farklı baskılarla Türkistan'ı fiilen kendisine bağlamayı başardı.

SSCB dağıldıktan sonra bazı Rus ve Batılı stratejistler (Aleksandr Dugin ve Zbigniew Brzezinski gibi), Hazar Havzasında meydana gelen değişimi ünli jeopolitikçi Machinder'in geliştirmiş olduğu Kalpgah tezi çerçevesinde, sıfır toplamlı oyun anlayışı içerisinde ele aldılar. Onlara göre yeni bağımsızlığını kazanan bölge ülkelerinin benimseyecekleri uluslararası yönelim, uluslararası sistemin üzerinde ciddi bir etki yapacaktır. Bilhassa ABD'li stratejistlere göre, bu ülkeler eğer Türkiye'yi kendilerine model olarak alırlarsa, bu ülkelerin Batı taraftarı demokrasiler olarak konumlanacaklarını ve kısa sürede Rusya'nın bölge üzerinde azalacağını, buna karşın İran'ın etkisinin fazla olması durumunda ise radikal İslami ideolojinin hakim olacağını savunuyorlardı (Efegil, 2010: 41).

Rusya ile birlikte Türkiye'de Türkistan ile ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Türkiye bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ve Türkistan ülkelerini tanıyan ilk ülke

olmuştur. Aynı zamanda Türkistan ülkeleri de Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı. İlk önce Kazakistan, daha sonra da Özbekistan cumhurbaşkanları Türkiye'yi ziyaret ettiler. Türkiye'den destek beklediklerini bildirdiler (Yalçınkaya, 2010: 4).

Türkiye'nin isteği ile 1992 yılında ilk devlet başkanları zirvesi yapıldı. Fakat Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlanmadı. İslam Kerimov'un çekingenliği ve Kazakistan'ın karışık etnik yapısından dolayı Nazarbayev'in etnik bir örgütün kurulmasına karşı çıkması işlerin zora girmesine neden oldu (Yalçınkaya, 2010: 4).

Bölgedeki diğer önemli güç olan Türkiye'nin Türkistan yönümlü politikaları Rusya'ya olan bağlılığı bir nebze kırmayı başardı. Özellikle Azerbaycan'la olan ilişkiler Rusya'ya bağlılığı büyük ölçüde kırdı. Bu gelişmeler daha sonra Türk Konseyi'nin kurulmasına kadar götürdü. Bu konsey 2009 yılında Nahçıvan'da kuruldu. Kurucu üyeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'den oluşmaktadır (Mert, 2015: 273, Şahin, 2016: 1165).

Türkmenistan'ın üye olmama sebebi tarafsızlık bildirgesinden ileri geliyor. Hiçbir ulusüstü örgütlere üye olmak istemiyor. Ancak Özbekistan ilk önce 2018 yılında konseye katılma isteğini bildirdi. Daha sonra da Türk Konseyi'ne üye oldu. Bu üyelik 2019 yılına tekabül ediyordu (Acibe, 2019: 1).

Konseyin en şaşırtıcı olayı ise Macaristan'ın gözlemci olarak katılmasıydı. Türkiye ve diğer Türk ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek için bu konseye dahil olmak istiyordu. Bununla diğer Türk ülkeleri ile ortak diplomatik işler görmeye başladılar. Hatta siyasi açıdanda destek vermeye başladılar. Kısacası Macaristan 2018 yılından bu yana Türk Konseyi'nin gözlemci üyelerinden birisidir. Hem ekonomik, hem de kültürel faaliyetlerde aktif rol almaktadır (Tulun, 2018: 1).

6. SONUÇ

Türkiye ile Orta Asya Türk dünyası arasındaki ilişkiler, Türkler Anadolu'ya göç ettikten sonra da devam etmiştir. Orta Asya'dan gelen Türkler, Selçuklu ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilerleyişinin itici gücünü oluşturmaktaydı.

Daha sonraki süreçte bu ilişkilerin zayıfladığı söylenebilir. Türk milliyetçiliğinin canlanması ile birlikte, bu ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliği daha iyi kavranmıştır. Önde gelen Türk milliyetçilerinin önemli bir bölümünün Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasından olması, bu milliyetçilerin bir bölümünün Osmanlı Devleti'nde etkili olmaya başlamaları söz konusu ilişkilerin fark edilmesinde etkili oldu.

Rus Çarlığı'nın işgali ve SSCB'nin uzun süren baskılı yönetimi, Türk dünyasının hem kendi içinde parçalanmasını hem de Türkiye ile olan ilişkilerini en alt seviyeye indirmiştir.

SSCB'nin emperyalist politikalarının bir sonucu olarak Türk toplulukları kendi dil, din ve kültürlerinden uzaklaştırılmaya çalışıldı. Türk bölgelerine yoğun Rus göçü, bu asimilasyon politikasında önemli bir enstrüman olarak işlev gördü.

Türk Devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ciddi bazı sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldılar. Bir taraftan ekonomik olarak kötü bir noktada olmaları,

diğer taraftan ise hemen her noktada Rusya'ya bağımlı kılınmış olmaları dolayısıyla, kendilerini toparlamaları ciddi bir zaman aldı.

Bir taraftan kendi kültürel değerlerini geliştirmek için adımlar atılırken, diğer taraftan da Rusya ile ters düşmemeye özen gösterdiler. Bununla birlikte aynı zamanda ABD ve diğer Batılı devletler ile de ilişkileri geliştirmeye ve Rusya'yı dengelemeyi amaçladılar.

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde ekonomik olarak bu ülkelere yeterince destek olabilecek güce sahip değildi. İlk dönemlerdeki yüksek beklentilerin gereği yerine getirilemedi. Lakin özellikle son dönemlerde bu ilişkilerde ciddi bir ivme sağlandığı söylenebilir. Birçok noktada ilişkiler geliştirilmeye çalışılıyor.

Türkiye'nin en iyi ilişkide olduğu ülke Azerbaycandır. Diğer Türk devletleriyle de böyle bir ilişki kurmak için elinden geleni fazlasıyla yapıyor. Kazakistan'da Türk kültür ve geleneklerinin yeniden hatırlanması için büyük ölçüde çalışmaktadır. Bundan dolayı hem Türkiye ile hem de Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak Türkmenistan bu birlikteliklerden biraz uzakta duruyor. Bu da Tarafsızlık Bildirgesinden ileri gelmektedir. Son zamanlarda da Macaristan Türk Konseyi aracılığıyla Türk devletleri ile arasındaki ilişkileri geliştirmektedir.

KAYNAKÇA

1. ACİBE, C. (2019) Kuruluşunun 10. Yılında Türk Konseyi, AVİM Avrasya İnceleme Merkezi, file:///C:/Users/akinci/Downloads/KURULU%C5%9EUNUN%2010.%20YILINDA%20T%C3%9CRK%20KONSEY%C4%B0.pdf, Erişim Tarihi: 15.02.2020.
2. AKINCI, A. (2013), "Osmanlı-Türk Milli Kimliğinin Olusmasında Rusya Türkleri, Göçler ve Arkeoloji Çalışmalarının Rolü", Akademik Bakış, Sayı: 38, s. 1-18.
3. AKINCI, A. ve AYDIN, K. (2019), "Russian Turks, Migration and Turcology Studies in the Establishment of an Ottoman-Turkish Identity", Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya -1-, Editör: Emine İnanır, Osman Köse ve Yasemin Ulutürk, Ankara: Berikan Yayınevi, s. 139-160.

4. ARI, T. (2010), “Orta Asya’da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri”, Orta Asya ve Kafkasya “Rekabetten İşbirliğine”, Derleyen: Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayıncılık, s.13-39.
5. ASALIOĞLU, A. (2012), “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’daki Kültürel Değişimlerin Analizi”, Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, s.211-220.
6. CANAR, B. (2012), “Rusya Federasyonunun Azerbaycan İle İlişkileri”, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (1), s. 21-38.
7. CARR, H. E. (2019), Bolşevik Devrimi 1 (1917-1923), (Çev: Orhan Suda), Metis Yayınları, İstanbul.
8. COPEAUX, E. (1998), Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yayınları 59.
9. ÇALIŞKAN, İ. (2012), “20. Asırda Asya’da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sosyetler Birliği Hakimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler”, Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, s. 87-133.
10. ŞAHİN, Ç. (2016), “Uluslararası Örgüt İşlevleri Açısından Türk Konseyi (Türk Keneşi)”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 13. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Kongre Kitabı, s.1165-1174.
11. ÇOLAKOĞLU, S. (1998), “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53 (1-4), s. 107-122.
12. DİLEK, İ., (2019), “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 48, s. 27-82.
13. EFEGİL, E. (2010), “Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Belirleyen Temel Aktörler: Rejim Güvenliğine Karşı Yayılmacı Jeopolitik Rekabet”. Orta Asya ve Kafkasya “Rekabetten İşbirliğine”, Derleyen: Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayıncılık, s.41-64.
14. GÜNDÜZ, A. (2005), 1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları, Gazi Üniversitesi Kirşehir Eğitim Fakültesi, 6 (1), s. 1-12.
15. GÜRKAN, Ü. (1964), S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21 (1), s. 155-198.
16. GÜVENÇ, B. (1994), Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2. Baskı.
17. İNALCIK, H. (2002), “Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji”, Doğu Batı, 5 (20), s. 13-39.
18. İPEK, A. (2015), “Sovyetler Birliği’nin Dağılması Karşısında Sovyet İnsanının Tepkisizliğinin Nedenleri”, Savunma Bilimleri Dergisi, 14 (1), s.89-118.
19. İRGE N. F. (2005), Orta Asya’da Uyanan Milliyetçiliğin Sebepleri ve Sonuçları, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1), s.37-58.
20. İŞYAR, Ö. G. (2010), “Azerbaycan ve Dış Politikası”, Orta Asya ve Kafkasya “Rekabetten İşbirliğine”, Derleyen: Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayıncılık, s.67-104.
21. JAESCHKE, G. (1941), “Der Turanismus der Jungtürken; Zur osmanischen Außenpolitik im Weltkrieg”, Die Welt des Islams, Band. 23, s. 1-54.
22. KAFKASYALI, M. S. (2012), “Orta Asya’da Güç ve Zihniyet”, Bölgesel ve

- küresel politikalarda Orta Asya, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, s. 15-52.
23. KAMALOV, İ. (2011), Rusyanın Orta Asya Politikaları, Editör: Murat Yılmaz, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara.
24. KANLIDERE, A. (2017), Özbekistan Cumhuriyeti”, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Abdulvahap Kara ve Fahri Solak (ed.), İstanbul:Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, s. 153-185.
25. KARA, A. (2017), “Kazakistan Cumhuriyeti”, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Abdulvahap Kara ve Fahri Solak (ed.), İstanbul:Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, s. 73-132.
26. KARAAĞAÇLI, A. (2013), “Orta Asya Devletleri’nde Siyasal İstikrar ve Ekonomik Gelişmenin Karşılıklı Etkileşimi”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi , 1 (20) , s. 170-179.
27. KARABULUT, F. (2012), “Orta Asya’nın Ruslaştırılması Mücadelesi: Ders Kitaplarının İktidar ve Meşrulaştırmadaki İşlevi”, Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, s. 55-85.
28. KOHN, H. (1928), Geschichte der Nationalen Bewegung im Orient, Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grunewald.
29. LAÇİNER, Ö. ve BORA, T. (1995), “Die Turkrepubliken und die Türkei: der zweite Anlauf”, Zeitschrift für Türkeistudien, 8. Jahrgang, Heft 1, Leske + Budrich, s. 115-138
30. MERT, O. (2015), “Türk Konseyi (Keneşi) Türk Üniversiteler Birliği Ve Türk Üniversiteler Birliği I. Genel Kurulu”, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 53, s. 273-290.
31. NAKİP, M. (2012), “Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya”, Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, s. 5-13.
32. ÖLÇEKÇİ, H. (1996), “Tarihi Süreç İçerisinde Kazakistan’da Rus Varlığı”, Bilig, 2, 54-74.
33. ÖZEL M. S. (2014), Stalin Dönemi Rus Milliyetçiliği ve Politikaları, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), s. 99-122.
34. ÖZSOY, İ. (2006), Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihî ve Evrensel Dersler, Bilig, 39, s. 163-194.
35. SADIGOV, R. (2015/16), “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, Gazi Türkiyat, Bahar, s. 165-185.
36. SARIAHMETOĞLU, N. ve YEŞİLOT, O. (2017), “Azerbaycan Cumhuriyeti”, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Abdulvahap Kara ve Fahri Solak (ed.), İstanbul:Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, s. 7-72.
37. SOLAK, F. (2017), “Kırgız Cumhuriyeti, Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Abdulvahap Kara ve Fahri Solak (ed.), İstanbul:Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, s. 133-152.
38. STEİNBACH, U. (1992), “Kemalizm oder Fundamentalismus”, Blätter für deutsche und internationale Politik, 37. Jahrgang, Blätter Verlagsgesellschaft mbH. Bonn 1992, s. 817- 829
39. ŞADİHANOV, E. (2006), Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri, Sosyoloji Konferansları, 0 (33), s. 1-22.
40. TACİBAYEV, R. (2012), “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, Bölgesel

- ve küresel politikalarda Orta Asya, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Ankara-Türkistan: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, s. 169-209.
41. TULUN, T. E. (2018), Macaristan'ın Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'ne Katılımı, AVİM Avrasiya İnceleme Merkezi, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/MACARISTAN-IN-TURK-DILI-KONUSAN-ULKELER-ISBIRLIGI-KONSEYI-NE-KATILIMI>, Erişim Tarihi: 17.02.2020.
42. YAKAR, Ü. (2018), 1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti, VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 3 (1), s. 306-325.
43. YALÇINKAYA, F. (2010), Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010), Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1 (1), s. 1-19.